

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА».

Ґрунтування сутності поняття педагогічна система будується на основі трьох категорій, які є змістовими для багатьох гуманітарних наук: система, людина, виховання. Аналіз наукових досліджень даних категорій в межах філософії, психології, педагогіки, надасть необхідний мінімум, освоєння якого допоможе усвідомити концептуальні основи педагогічної системи як складної полісистеми та визначити динаміку її становлення на основі полікультурного підходу.

Поява у педагогіці поняття «педагогічна система» та її модифікацій: «виховна система», «навчально-виховна система» тощо, обумовлено впливом на теорію і практику виховання ідей системного підходу, яке отримало широке розповсюдження у сучасній науці.

Системне світорозуміння, прагнення до цілісного опанування досліджуваного феномену було одним з принципових позицій філософів та вчених як дореволюційного, так і радянського періодів (В. І. Вернадського, М. Ф. Федорова, О. О. Богданова, П. А. Флоренського, Л. С. Виготського). У межах цієї культурної традиції природнім було визрівання уявлень про цілісний, системний характер педагогічного процесу (П. Ф. Каптерев, М. А. Данілов), та реалізація цих уявлень в педагогічних системах від А. С. Макаренка та С. Т. Шацького до В. О. Сухомлинського.

Однак ця тенденція не була пов'язана з системним підходом, це було скоріш світовідчуття, яке задавало і масштаб, і глибину, і контекст досліджень, але не оформленим у когнітивних принципах, визначеному порядку досліджуваних процедур, конкретних термінах. Тому складна взаємодія загальнонаукових тенденцій, соціокультурного фону, глибокі системологічні традиції вітчизняної педагогіки і ті процеси, які проходили в педагогічній науці і практиці, обумовили звернення вітчизняної педагогіки до системного підходу

(С. І. Архангельський, В. П. Безпалько, М. А. Данілов, В. І. Загв'язинський, Ф. Ф. Корольов, В. В. Краєвський, Н. В. Кузьміна, А. Т. Куракін, Л. І. Новікова).

На нашу думку, фундаментальні основи системного підходу допоможуть здійснити не тільки структурно-компонентний аналіз однієї з різновидів соціальних систем – педагогічної системи, але й послідовно врахувати та використати в процесі пізнання і практичної діяльності вимогу системності. Ця вимога виражена в тому, щоб об'єкт пізнання розглядався в якості системи – цілісної освіти, елементи якої знаходяться в органічному поєднанні та взаємозалежності. Разом з тим, методологічні принципи, які входять у зміст даної вимоги, здійснюють процеси системного розуміння об'єкту пізнання, що також застосовуються в органічному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Пошуки в області розробки методології педагогічної версії системного підходу відіграли важливу роль в оформленні вітчизняної методології педагогіки, у визначенні статусу педагогіки як теоретичної наукової дисципліни; актуалізували проблеми якісної специфіки педагогічних систем, а також надали педагогічного осмислення філософських категорій «система», «ціле», «елемент», «структура» «функція» тощо.

Особливої уваги на нашу думку потребує поняття «система». На початку ХХ ст. цей термін означав гармонійну, нерозривну єдність, яка цілісно взаємодіє із середовищем (В. П. Вахтеров, К. В. Вензель, П. Ф. Каптеров).

У філософському трактуванні поняття «система» (від гр. system – складене з частин, поєднане) означає сукупність елементів, які знаходяться у відношенні та пов'язані між собою і які утворюють обумовлену цілісність та єдність. [17, с. 427-428]. Тобто «система» це структура, що становить єдність закономірно розміщених і функціональних частин, зв'язаних в ціле (незалежно від середовища та інших систем), а також сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних загальним принципом або призначенням [6, с. 263 -264].

Більшість авторів визначають поняття «система» через різні характеристики, хоча в деяких визначеннях все ж таки є щось спільне. Через поняття системи вони намагалися відобразити форму уявлення предмета наукового пізнання. Причому в залежності від етапу пізнання мали справу з різними уявленнями предмету, тому відповідно змінювалося і саме визначення поняття «системи».

Так, найбільш розповсюдженим є визначення Л. фон Берталанфі: «Система – це комплекс взаємодіючих компонентів» [3, с. 29]. Професор В. П. Кузмін під «системою» розуміє «визначену кількість взаємопов'язаних елементів, які утворюють сталу єдність і цілісність, а також володіють інтегральними здібностями і закономірностями» [7, с. 16]. Вчені С. А. Саркісян і Л. В. Голованов визначають, що система – це не тільки сукупність великої кількості одиниць, де кожна одиниця підпорядковується законам причинно-наслідкових зв'язків, а й єдність відношень і зв'язків окремих частин, які обумовлюють виконання безпосередньої складної функції, яка і можлива лише завдяки структурі з великої кількості взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів [7, с. 6].

Аналіз літератури показав, що більшість розглянутих в системному русі питань належить не тільки загальній теорії систем, але й обіймають чисельну галузь наукового пізнання, торкнувши при цьому усі аспекти наукової діяльності. Фактично праці у галузі теоретичних засад системного дослідження охоплюють три проблеми, де відбувалася подальша конкретизація задач системного руху і розширення уявлень про його функції:

1. онтологія систем, системна картина світу (онтологічне визначення поняття «система», класифікація системних об'єктів);
2. гносеологічна проблематики системного підходу (гносеологічне визначення поняття «система», зміст та принципи її вивчення, основні категорії системного підходу – зв'язок, структура, системоутворюючий зв'язок та ін.);
3. системна логіка і методологія (специфічні методи системного підходу, методика системного підходу) [1, с. 171].

Змішення понять цих аспектів у деякій мірі суперечить один одному, що і породило множинність формулювань поняття «система».

Вся ємкість поняття «система» зводилася до констатації системної природи об'єкта, визначення системи тлумачилося як об'єкт реальності, наділений обумовленими «системними» ознаками, а саме цілісністю, яка характеризується деякою організуючою суспільністю цього цілого. Поступово сформулювалося застосування поняття «система» як складного об'єкту організованої складності. Крім того, терміном «система» позначалися не тільки об'єкти, які склалися з частин, але й самі ці частини як органічне ціле. У цьому значенні системою може називатися будь-який об'єкт або фрагмент реальності [1, с. 175].

Онтологічне і гносеологічне направлення у розробці філософських аспектів системних досліджень надавали загальні основи системної орієнтації, а тому не змогли визначити поняття «система». Онтологічне направлення співвідношуючись з виділенням об'єкту пізнання, не розгортало повноцінного пізнавального змісту, тому пошук єдиного розуміння системи у цьому напрямку був недостатнім. Гносеологічний напрямок, в свою чергу, виділяючи предмет пізнання і його уявлення у вигляді системи, розтлумачивши системність знання і значно розробивши зміст поняття система, а також ряд її атрибутивних характеристик, також не допоміг вийти на шлях розуміння системності самого об'єкту пізнання. Тому більш чіткі формальні норми і логіка системного дослідження, ґрунтуючись на конкретизації сутності системного підходу формулювалися на іншому рівні системного руху, у межах методологічного направлення.

Сутність методологічного аспекту у визначенні поняття «система» полягала у фокусуванні на особливому, на тому як воно втілювалося у конкретних пізнавальних ситуаціях і сферах пізнання. За допомогою методологічного аспекту, знання про системи, відображало реальність і разом з тим являлося продуктом конструктивної роботи мислення, відкриваючи і аналізуючи діяльність, яка набувала закінченої форми у розробці методів

дослідження і конструювання складноорганізованих об'єктів (систем різних типів і класів) - тобто системний підхід [17, с. 279, 429].

Саме поняття «системний підхід» є напрямком методології спеціально-наукового пізнання й соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем. У системному дослідженні аналізований об'єкт (система) розглядається як певна множина елементів, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини. При цьому акцентується виявлення різноманіття зв'язків і відносин, що мають місце як у середині досліджуваного об'єкта, так і в його відносинах із зовнішнім середовищем. Властивості об'єкта як цілісної системи визначаються не тільки підсумовуванням властивостей його окремих елементів, а й властивостями структури, особливими системоутворювальними, інтегративними зв'язками розглянутого об'єкту [17, с.429].

Таким чином, специфіка системного підходу полягала у тому, що вона орієнтувала дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що його забезпечують, акцентуючи не особливості складових його елементів, а характеристику різноманітних типів зв'язків складного об'єкта (системи) і відношень між визначеними елементами; відношення з навколишнім середовищем, для того щоб віднайти спосіб упорядкування, ієрархії відношень, а також визначити основні закономірності даного об'єкта. Тому в загальному та широкому розумінні слова під системним дослідженням можна розуміти метод, при якому предмети та явища навколишнього світу розглядаються як частини або елементи певного цілісного утворення (у нашому випадку системи), де під час взаємодії один з одним, ці частини або елементи, визначають нові, цілісні властивості системи, які відсутні в окремих її елементах.

Аналіз розвитку системного підходу в педагогіці показав, що перші роботи, присвячені можливостям використання системного підходу в педагогічних дослідженнях, головним чином, містили докази того, що педагогічні явища й процеси мають системну природу, на підставі чого

виникала можливість і необхідність застосування системного підходу в педагогіці.

Системний підхід у педагогіці, на думку Т. Г. Трушнікової, це інноваційний напрям, що досліджує сутність і закономірності виховання й навчання як єдину систему педагогічного процесу, як комплекс взаємозалежних заходів щодо формування світогляду та системи понять основ наук, системного мислення [16, с. 71].

Однак необхідною потребою будь-якої системи освіти, є те що вона має забезпечити підготовку особистості відповідно до потреб суспільства, виступаючи при цьому засобом формування та розкриття потенціалу самої людини, а це в свою чергу може бути вирішене за допомогою «системної» освіти [15, с. 28]. В системному плані ця задача спирається на принципи освітньої ареалогії та системогенетики освіти. Системогенез – процес дослідження еволюції систем і системоутворення (формування системи як цілого) [11, с.22].

Ми погоджуємося з думкою Д. М. Мехонцевої у тому, що головною метою будь-якої системи, є забезпечення самозбереження і спроможність вирішувати поставлені їй природою або людиною задачі, підвищуючи у процесі еволюції ефективність свого функціонування.

У розвитку будь-якої системи є безпосередня циклічність: 1) зародження ідеї; 2) зародження цілей; 3) концептуальне оформлення ідеї; 4) концептуальне оформлення цілей; 5) розробка нормативних матеріалів та програм; 6) розробка механізмів реалізації та контролю; 7) реалізація у життя; 8) поліпшення якості функціонування системи до втрати актуальності вихідної ідеї (до появи нової) тощо. Загальна кількість циклів визначається терміном «життя» надсистеми або часом необхідності системи, яку розглядають [10, с.84 - 100].

Підходів до визначення закінчення одного життєвого циклу багато – оновлення наукового знання, падіння конкурентоспроможності, періодичність використання системи, ресурсні можливості і потреби також багато іншого.

В освітніх системах, як правило, трирічний цикл періодичності інновацій. Будь-який закон або наука в цілому – це моделі діючих систем, які дозволяють передбачити поведінку реальних об'єктів у визначеному діапазоні умов. Опис системи – це модель, яка відображає визначену групу властивостей системи, поглиблений опис – деталізація моделі. Кожна система потребує свого опису, тому під описом системи можна розуміти модель системи.

В педагогічній науці і практиці існує багато дефініцій поняття «педагогічна система». Часто ці поняття істотно різні і використовуються для характеристики наукової та практичної діяльності педагогів (педагогічна система Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, В.А. Сухомлинського та ін.). Так само це поняття вживають для характерного зрізу діяльності будь-якого рівня освіти (педагогічна система загальноосвітньої школи, професійно-технічних закладів, вищих навчальних закладів). Доволі часто таким поняттям користуються і при співвіднесенні з освітньою системою діяльності навчального закладу і навіть з практичною роботою (новаторською або й ні) вчителя, викладача тощо [4, с. 54].

Як штучна, спеціально в силу об'єктивних законів розвитку суспільства організована, педагогічна система знаходиться під постійним "контролем" суспільства, тобто тієї соціальної системи, частиною якої вона є. Зміни педагогічної системи, її перебудова і адаптація знаходяться залежно від того, на якій або на які елементи в даний момент спрямована дія суспільства: на зміцнення матеріальної бази, вдосконалення змісту освіти турботу про матеріальне становище учителя і тому подібне. Причини багатьох невдалих спроб вдосконалення педагогічних систем криються в несистемному, локальному підході до перетворення її елементів.

На наш погляд, найбільш доцільніше буде апелювати до більш широкого поняття «педагогічна система», яка являє собою не тільки педагогічний, але й соціально-культурний зміст, який підкреслює значення цієї системи для розвитку соціуму та для реалізації особистісно-творчої функції.

Отже, педагогічна система являє собою об'єднання окремих частин науки, елементів виховання та рівнів навчання у єдине ціле. Спираючись на вивчення і всебічне осмислення процесу розвитку особистості, а також тих глибоких залежностей які існують між цим розвитком і вихованням [18, с.20].

В «Енциклопедії освіти» поняття «педагогічна система» трактується як полісистемне утворення (цілісність), що складається з багатьох взаємодіючих і взаємодоповнюючих частин. У широкому розумінні «педагогічна система» – це об'єднання учасників педагогічного процесу, в якому висувається педагогічна мета і розв'язуються педагогічні задачі, а також де їх діяльність (пізнавальна, навчальна, трудова, моральна, суспільно-політична, художньо-естетична, ігрова та ін.) є джерелом педагогічної мети і засобом її досягнення одночасно. У вузькому розумінні «педагогічна система» – це впорядкована кількість взаємопов'язаних компонентів, котрі утворюють єдине ціле і підпорядковані цілі навчання і виховання (Л. Вікторова), а також соціально-обумовлена цілісність учасників педагогічного процесу з їх матеріальними й духовними цінностями, які взаємодіють на основі співробітництва між собою та з навколишнім середовищем, котра спрямована на формування і розвиток особистості. Структура кожної педагогічної системи складається з такої взаємопов'язаної сукупності інваріантних елементів: учнів (кого необхідно вчити); мети навчання (для чого, з якою метою навчати); змісту навчання (чому навчати); дидактичних процесів; вчителів (чи технічних засобів навчання); організаційних форм навчання [5, с.649-650].

Педагогічною системою, також, являється і будь-яке об'єднання людей, в якому будуються педагогічні цілі та вирішуються педагогічні завдання. Але за умови, що діяльність цього об'єднання (пізнавальна, навчальна, трудова, моральна, суспільно-політична, художньо-естетична, природоохоронна, ігрова, вільного спілкування та ін.) постає джерелом педагогічних цілей і засобом досягнення одночасно [14, с. 35].

Однак центральним науковим завданням педагогіки як науки є те, щоб описати, як саме складові системи залежать одна від одної. В системному

розгляді ми сприймаємо об'єкт (явище, процес, відношення) не як суму частин, а як дещо цілісне. Як правило, системний об'єкт входить у якості компонента не в одну, а в декілька цілісних якісно різноманітних систем. Тому аналізуючи «педагогічні системи», необхідно завжди пам'ятати, що вони відносяться до динамічних систем, де відношення між компонентами завжди змінюються. У зв'язку з цим педагогічна система є органічною єдністю трьох станів: минулого, теперішнього та майбутнього, де присутні як елементи минулого так і зародки нових [13, с.43].

Як і будь-яка складна система «педагогічна система» має структурні та функціональні компоненти, а також системоутворюючий фактор.

За Кузьміною Н.В «педагогічна система» має досить просту структуру. Авторка розводить поняття структурних та функціональних компонентів: «Структурні компоненти - це основні базові характеристики педагогічних систем, сукупність яких утворює ці системи і відрізняє від всіх інших (не педагогічних) систем» До них належать мета, навчальна інформація (зміст), засоби педагогічної комунікації, педагоги та учні. На думку Н. В. Кузьміної «названі компоненти необхідні та достатні для створення педагогічної системи. При виключенні будь-якого з них – немає і системи» [8, с. 11-13].

Системоутворюючий фактор – це явище, стан або предмет, який здібний об'єднати у цілісну єдність компоненти системи, стимулюючи цілісний дієвий прояв, зберігаючи при цьому безпосередню та необхідну частину свободи кожного компоненту [2, с.129]. У якості такого фактору може бути один з елементів системи або специфічні для даної системи зв'язки.

У «педагогічній системі» такими системоутворюючими факторами виступають перед усім ідея та принципи. В якості ідеї виступає формування системних особистісних властивостей людини, як наприклад екологічна культура, методологічна культура тощо. В якості принципу виступає спадкоємність. «Принцип спадкоємності – це категорія дидактики, яка відображає закономірності зміни структури змісту навчального матеріалу і поєднання методів навчання, націлених на подолання протиріч лінійно-

дискретного характеру процесу навчання і відображаючи способи реалізації цих закономірностей у відповідності до цілей навчання, розвитку інтелектуальних здібностей молоді та їхнього виховання» [9, с.18]. Функціональними ж компонентами таких систем виступають (за Н. В. Кузьміною): цільовий (проектуючий), комунікативний, змістовно-організаційний, аналітико-результативний [8, с. 7].

Всі «педагогічні системи» мають своє призначення, так як наслідують безпосереднє завдання для виконання. До них відносять:

- мета і доцільність – до чого прагнути – всі системи створюються з певною метою, так як безцільної діяльності взагалі не буває;
- вирішення завдань – долає відсутність інформованості в окремій галузі науки і ліквідує відсутність безпосередніх знань, умінь і навичок у цій галузі;
- функції – для чого призначена [12, с.7].

Важливою характеристикою «педагогічної системи» є відношення між її компонентами, вони являють ті істотні зв'язки, від яких залежить оптимальність у розв'язанні педагогічних завдань (закономірності, принципи, педагогічні умови, правила тощо)

Для «педагогічної системи» також характерно не тільки наявність зв'язку і відношення між складовими її елементами (обумовлена організованість), а й нерозривна єдність з середовищем, у взаємовідносинах з якою система розкриває свою цілісність. Навколишнє середовище педагогічної системи це велика кількість факторів - соціальних, біологічних, природних, - які істотно впливають на управління процесом соціального розвитку особистості.

До специфічних понять «педагогічної системи» відносять також виховання і вихованість. Перше має два визначення: у широкому значенні – це передача досвіду попередніх поколінь майбутнім поколінням; у вузькому значенні – це процес управління розвитком особистості (Х.Й. Лийметс, И. Ф. Харламов).

Вихованість – це система морально-етичних поглядів і вчинків особистості відповідних загальноприйнятим у даному суспільстві принципам і нормам.

Ці поняття мають відношення тільки до освітнього процесу, як діяльній системі, так як відображають його специфіку, що необхідно враховувати при його аналізі і оцінці ефективності [12, с. 6-7].

Немаловажним, на наш погляд, при аналізуванні «педагогічної системи», є її функціонування. Функціональний опис важливий для того, щоб усвідомити важливість системи, визначити її місце, оцінити відношення до інших систем. З цього починається пізнання, створення правильної орієнтації у відношенні зовнішніх зв'язків системи, її контактів з навколишнім світом, напрямлень її можливої зміни. Функціональний опис виходить з того, що будь-яка система виконує деякі функції – існує, служить галуззю зосередження іншої системи, є контрольною для деякого класу систем, виступає засобом або вихідним матеріалом для створення більш удосконаленої системи тощо.

Під оптимізацією функціонування «педагогічної системи», доцільно розуміти таке виконання педагогічних цілей, які припускають вибір і реалізацію (відносно навчання і виховання) найкращого співвідношення зв'язків між компонентами системи та раціональність і затрати часу на досягнення поставленої мети [12, с. 35].

Таким чином, «педагогічна система» це процес поділений на різні елементи, рівні та частини, які при взаємодії один з одним поєднуються в єдине ціле і мають на меті створення сприятливих умов для розвитку та формування, а також вплив на об'єкти виховання.

«Педагогічна система» може бути загальною, інваріативною, характерною, завдяки неповторності і багаторівневості, вибору змісту, методів, засобів та організаційних форм освітньої діяльності.

«Педагогічна система» підпорядкована суспільству тобто тієї соціальної системи, частиною якої вона є. Суспільство, свою чергу формуючи соціальне замовлення, будує і систему освіти, що відповідає йому, як найбільш загальну педагогічну систему.

1. Агошкова Е.Б., Ахлибининский Б.В. Эволюция понятия системы / Е. Б. Агошкова // Вопросы философии. – 1998. - № 7. С. 170-179.
2. Афанасьев В.Г. Общество, системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев – М.: Изд – во полит. лит., 1981. – 432 с.
3. Берталанфи Л. Общая теория систем – критический обзор / Л. Берталанфи // Исследования по общей теории систем / Общ. редакция В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина. – М.: Прогресс, 1969.
4. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). / Б. С. Гершунский – М.: Изд-во «Современник», - 1998.- 608 с.
5. Енциклопедія освіти / АПН України; головний ред.. В. Г. Кремінь. – К.: Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Короткий тлумачний словник української мови: Близько 6750 слів / Під ред.. Д. Г. Гринчишина. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Рад. шк. 1988. – 320.
7. Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В. П. Кузьмин – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1986.
8. Кузьмина Н.В. Понятие «педагогической системы» и критерии ее оценки / Н. В. Кузьмина // Методы систематического педагогического исследования / Под ред. Н.В. Кузьминой. – 2-е изд.- М.: Народное образование, 2002. – С. 7-52.
9. Кустов Ю.А., Бахарев Н.П., Воронин В.Н. Преемственность в системе непрерывного образования / Ю.А. Кустов – Тольятти: ТолПи, 1999. – 220 с.
10. Мехонцева Д.М. Самоуправление и управление / Д. М. Мехонцева // Вопросы общей теории систем: Монография. – Красноярск: Изд-во Краснояр.ун-та, 1991. - 248 с.
11. Платонов К.К. Система психологии и теория отражения / К.К. Платонов – М.: Наука, 1982. – 809 с.
12. Симонов В.П. Оценка качества обучения и воспитания в образовательных системах. Учебное пособие. Серия «Педагогический менеджмент / В. П. Симонов НОУ-ХАУ в образовании» - М., 2006. – 113 с.
13. Слостенин В., Исаев И., Мищенко А., Шиянов Е. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. Слостенин — М.: Школа-Пресс, 1997. — 512 с.
14. Спирин Л.Ф., Степинский М.А., Фрумкин М.Л. Анализ учебно-воспитательных ситуаций и решение педагогических задач / Л. Ф. Спирин / Под. ред. В.А. Слостенина. Ярославль, ЯГПИ им. К.Д.Ушинского, 1974.
15. Субетто А. И. Онтология и феноменология педагогического мастерства / А. И. Субетто - Кн. 1. – Тольятти. 1999. – 208 с.
16. Трушников Т.Г. Системный подход в педагогике как инновационная основа формирования образовательного пространства / Т.Г. Трушников // Человек и образование. – 2006. – № 7. – С. 71–72.

- 17.Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
- 18.Харламов И.Ф. Педагогіка / И. Ф. Харламов – Гайдарики, 1999. – 520 с.